

1.3. Природа соціальних стереотипів та їх гендерні вияви в малих містах і селищах західних регіонів України.

XXI століття характеризується як епоха подальшого поглиблення і поширення ідей і практичних кроків глобалізації, демократизації і гуманізації суспільства.

Відповідно виникає ряд суспільних проблем, які вимагають термінового розв'язання. Серед них і гендерні питання, без вирішення яких неможливо оцінити рівень демократизації і гуманізму даного суспільства.

А шлях до цього - подолання негативних гендерних стереотипів, які ще панують в свідомості значного числа населення, в тому числа і освіченого.

В цьому аспекті ми вважаємо необхідним зупинитися на розгляді сутності такого психологічного феномену як стереотип - його походження, сутності, видів, суперечливості та труднощів подолання.

Стереотип (від гр. «stereotype». «stereos» – твердий, міцний і «typos» - форма, зразок, відбиток) – це особливі форми обробки інформації, які полегшують орієнтацію людини у світі.

Своїм походженням і популярністю термін «стереотип» зобов'язаний американському журналісту Уолтеру Ліппману, який вперше використав його у 1922 році в своїй роботі «Суспільна думка». Беручи інтерв'ю у різних діячів і представників широкого загалу з приводу певних подій, Ліппман звернув увагу, наскільки різними можуть бути погляди та оцінки однієї і тієї ж події. Журналіст висунув гіпотезу про наявність упереджень, які існують в певних «стійких утвореннях» («картинках в наших головах»), які активно впливають на сприйняття подій та людей. Згідно з цими «картинками», члени будь-якої групи дуже схожі, практично ідентичні одне одному.

Для фіксації цієї ідеї У. Ліппман запозичив у поліграфії термін «стереотип», який там означає металеву пластинку з рельєфними печатними елементами, що застосовується для відтворення одного і того ж тексту за умов друкування великих тиражів. Він же (У. Ліппман) запровадив вираз «соціальний стереотип», який почав вживатися у розумінні певних

схематичних культурно зумовлених малюнків світу в голові людини. А їх функцією стали вважати економію зусиль під час сприймання різних соціальних об'єктів та явищ, а також захист певних позицій та норм. Психологи взяли цей термін на озброєння і почали активно досліджувати це явище.

Так, німецький психолог Л. Ланге, і, особливо підкреслимо, грузинський психолог Д. М. Узнадзе, розробили вчення про установку як внутрішню психологічну готовність людини до яких-небудь дій. На основі розуміння дії установки в подальшому було відкрито і сформовано принцип домінанти (А. А. Ухтомський, 1922 р.) як стійкий осередок підвищення збудливості в корі і підкірці головного мозку. При цьому встановлено, що домінанта в своєму розвитку проходить певні стадії:

- виникає під впливом внутрішніх хіміко-біологічних процесів - з одного боку і зовнішніх подразників – з іншого;

- з безлічі діючих і повторювальних збуджень обирається група особливих, внаслідок чого утворюються умовний рефлекс;

- через певний час домінанта спадає, залишаючи після себе динамічний стереотип як відносно стійку систему умовнорефлекторних зв'язків в корі головного мозку, що виникли при багаторазовому повторенні одних і тих же впливів зовнішнього середовища.

У свідомості людини, з моменту її народження і до глибокої старості, народжується, формується величезна кількість стереотипів.

Їх класифікують:

- 1) в залежності від сфери діяльності - суспільні, виробничі;
- 2) за характером і наслідками: позитивні, негативні, нейтральні;
- 3) за належністю до певних груп людей: расові, національні, соціальні, релігійні, гендерні.

Якщо стереотип формується в результаті соціальних відношень, слід його класифікувати як соціальний.

Відіграючи важливу роль у сприйманні і формуванні людиною явищ навколишнього світу, стереотипи носять суперечливий, двоїстий характер і можуть спричинити двоякий наслідок.

З одного боку, він може оцінюватися як позитивне явище, корисне для людини, тому що приводить до звуження пізнавального процесу, дає можливість опиратися на вже відоме, відкрите раніше практикою попередників. Незаперечно, що жодна людина не може мати свою власну, самостійну, повністю ізольовану від інших обґрунтовану думку відносно кожного явища, з яким їй приходится зустрічатися в буденному житті. В своїх оцінках, бажаючи того чи ні, непомітно для себе, кожен керується стандартизованими судженнями, стереотипами, в яких акумулювався попередній досвід, висловлена установка певного соціального середовища. Адже стереотип засвоюється дуже рано і використовується дітьми задовго до виникнення власних переконань. До того ж, людина не завжди усвідомлює (або не хоче усвідомлювати) що вона упереджена, і розглядає своє відношення до об'єкту передсуду як наслідок об'єктивної і самостійної оцінки якихось фактів. Насправді ж передсуди складаються на основі перекрученої або неповної, а інколи (як побачимо далі) і диверсійної інформації. Узагальнюючи, назовемо причини виникнення стереотипів. Ними можуть бути:

- відсутність життєвого досвіду;
- емоційне сприйняття та упереджене ставлення;
- відсутність достатньої і об'єктивної інформації.

З іншого боку, стереотип веде до вироблення різного роду упереджень, забобонів, закріплює прихильність і звичку до існуючого затвердлого, закам'янілого. І в цьому - його реакційність, він ворог нового. Останнє особливо негативне і навіть небезпечне в оцінці міжнаціональних, політичних, міжгрупових і економічних відносин, тому що народжує соціальну напруженість, глибокі соціальні конфлікти.

Зрозуміло, що негативні стереотипи підлягають зламу, виробленню нового, позитивного.

Проте злам стереотипу - процес надзвичайно складний, він може привести до стресу, хворобливого стану, тому що, як підкреслювалося раніше, стереотип отримує надзвичайно стійкий, а при певних умовах задубілий характер.

Чим же пояснюється трудність зламу, подолання стереотипу?

Доведено, що засвоєння інформації відбувається на клітинному, біохімічному рівні, при затраті клітиною певної кількості нервової енергії. При прагненні змінити зміст попередньої інформації, видалити її зі свідомості, стає цілком зрозумілим супротив психіки до затрати додаткової енергії, намагання зберегти звичне або використати вже готові форми.

Іншими словами, хто першим посіяв інформацію, - той уже виграв, тому що для того, щоб її «видавити» прийдеться затратити додатково енергії щонайменше вдвічі більше.

Цю особливість сприйняття інформації і формування негативних стереотипів сьогодні небезуспішно використовують російські медіа та політологи з путінсько-геббелівського центру пропаганди, всі ці маніпулятори свідомості людей: кисельови, рагозіни, маркови, затуліни... З екранів телебачення, яке перетворилося у них на глашатая невігластва, злоби, ненависті. Тут не гребують нічим, в хід йде відверта чорна брехня, наклепи, інсинуації на зразок «київська хунта», «каратели-бандерівці», які розпинають дітей та надсилають відрізані голови так званих «ополченців» їх матерям. Зрозуміло, що слухаючи про подібне з використанням «підтверджуючих картинок» та запевненнями «свідків» і «очевидців», людям стає страшно. Образ ворога створено, негативний стереотип сформовано і пропаганда перетворилася у відверту інформаційну диверсію. Негативний стереотип про Україну як державу і українців як націю сформувався і почав працювати, впливаючи на свідомість і вчинки людей.

Чи досягають успіхи маніпулятори?

На жаль, так. Ось наприкінці листопада 2015 року, за даними опитування Левада-центру, росіяни почали гірше ставитися до України: у вересні погано ставилися 50%, наприкінці листопада уже 63% (Див. І. Яковенко. Аналіз патріотизму. - газета День № 222-223 4-5.XII. 2015 р.). Досить сказати про розрив навіть родинних зв'язків самих українців. Брат, сестра, близькі люди, що мешкають в Росії, сприймають путінську пропаганду за чисту монету, а самого Путіна підносять до небес.

Російський пропагандистський спрут «Раша Тудей» розкинув свої щупальця по всьому світу, кинувши на радіомовлення мільярдні суми та ведучи передачі протягом 24 годин на добу багатьма мовами світу. В 2013 році канал «Раша Тудей» отримав статус найкрупнішого поставника в світовому інформаційному просторі та став першим у світі каналом мовлення, який відвідали 1 млрд. глядачів. Задача «Раші Тудей» – переконати західну громадськість в тому, що Захід загнився, приречений на крах, а Росія піднімається з колін. На Заході - мілітаризм, а в Росії – торжество справедливості і народовладдя. Об'єктом особливих нападок є Україна, створення її негативного образу, стереотипу «недодержави», «історичного непорозуміння і випадковості», «відсутність самої української нації», та що нинішня влада України поставлена Держдепом США і т.п. Існуванню України протиставляється ідея зловорожого «Русского мира».

Нахабству, злобливості російської пропаганди слід протиставити продуману, стратегічно вивірену інформаційну політику України, яка, на жаль, відсутня з ряду причин. Проте ефективними є обмін молодіжних груп Сходу і Заходу України, знайомство з менталітетом, звичаями, мовою, культурою, релігією населення цих регіонів. Молоді люди та вимушені переселенці зі Сходу, зокрема з Криму, Луганщини та Донеччини, з вдячністю відзначають щирість, сердечність, прихильність, співчуття, відсутність ворожого ставлення до російської мови та «москалів» збоку «западенців» і «бандьорів», і меркнуть, вивітрюються, зникають попередні їх стереотипні уявлення про колаборантів - фашистів, українських націоналістів, про звірства УПА, «київську хунту» і т.п.

Розкривши загальні теоретичні основи суті, природи, видів, причин виникнення стереотипів, звернемося тепер до проблем гендерних стереотипів, анонсованих раніше в заголовку статті.

Гендер в сучасному розумінні - це свобода індивіда реалізувати свої людські якості. Суспільство з часу свого існування приписує чоловіку і жінці певні ролі. Мабуть, вони змінюються: навряд чи в часи матріархату уявлення про роль чоловіків і жінок в соціумі відповідали сучасним. Остаточно відмінність ролей на користь чоловіків склалася в домодерну епоху, а окремі

вчені пов'язують статевий поділ праці за фізіологічною особливістю ще з неолітом, після опанування обробки металу.

Сутність гендерних стереотипів полягає в тому, що чоловік сприймається як діюча, самодостатня особистість, тоді, як жінка - пасивна, несамостійна, залежна. Часто жінки з такими оцінками погоджуються. Пригадується наведене в літературі дослідження, яке ілюструє стереотипи в гендерній сфері. Дівчат-студенток просили ознайомитися з науковими статтями і оцінити їх з точки зору професійності, компетентності, стилю і т.п. Одні студентки одержали статті, підписані авторами - жінками, інші - ті ж статті, але підписані авторами - чоловіками. Виявилось, що студентки значно вище оцінюють статті, підписані чоловіками.

Буває, що жінки не лише погоджуються, але й виконують пересуди-заборони (в певні дні не бути першою відвідувачкою чужої оселі і т.п.) А це вже визнання самими жінками своєї гендерної меншовартості.

В рамках патріархальних стереотипів роль жінок обмежується народженням дітей і піклуванням про сім'ю. Життєвий світ жінки замикається на чоловікові та родині. Згадаємо німецьке: «жінці - кірха, кухня, діти» або наше, поширене в 20-30 рр.. ХХ століття: «бабі - горщик, бабі - прядка, бабу треба відлучити від книжок».

Патріархальні стереотипи, обмежуючи жінку певними рамками, не дають змоги їй реалізувати всю повноту людської природи. Показовим тут є тяжкий, драматичний шлях художниці-самоучки Катерини Білокур до мистецтва. Маючи хист від природи, дівчина з дитинства прагнула малювати, сама виготовляли фарби, пензлі. Але батьки забороняли, обмеживши її діяльність роботою на городі, в полі та посадили за прядку. До школи не віддавали, щоб зекономити на одязі та взутті. Дід і батько винесли вердикт: «Треба змалечку до діла привчити, щоб з неї хороша господарка була, а грамота - то таке: бабі міністром не бути». Під страхом заповідання собі смерті, дівчині дозволили малювати, але не вчитися. Всі спроби поступити на навчання в художній технікум не привели до успіху за відсутністю свідоцтва про освіту навіть за сім класів.

Художниця - самоучка досягла визнання талановитого майстра, їй присвоєні звання заслуженого діяча мистецтв, народного художника України. Пабло Пікассо, побачивши її роботи на Міжнародній виставці в Парижі у 1954 році, визнав: «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ».

Дискримінація жінок стосується всіх сфер діяльності: економіки, політики, сім'ї, побуту та ін.

В економіці - це насамперед різниця в оплаті праці. У нас жінки і чоловіки однакового віку отримують різні доходи. Найбільший розрив у понад 1000 гривень спостерігається серед населення віком 25-35 років. І це не дивно, адже роботодавець побоюється, що саме в такому віці жінка в будь-який момент може піти в декретну відпустку. Отож на відповідальну і високооплачувану посаду її не поспішають брати. Середньомісячна заробітна плата у жінок на 30% нижча, ніж у чоловіків, при тому, що 64% жінок мають вищу освіту («Юридичний вісник України» - 25.10.2014 р.). Це однозначно є поширеним гендерним стереотипом.

Дослідженням, проведеним Фондом народонаселення ООН в Україні встановлено, що чоловіки із середньою і неповною вищою освітою заробляють в середньому однаково з жінками, які мають повну вищу освіту. Чоловіки ж з вищою освітою заробляють у середньому на 1000 гривень більше, ніж жінки...

Проте це проблема не лише України. Експерти Всесвітнього економічного форуму підраховали, що нині середня по світу зарплата жінки становить 11 тисяч доларів на рік, тоді як чоловік має в середньому 21 тисячу доларів. За десятиріччя розрив в економічному становищі чоловіків і жінок скоротився лише на 3%.. Якщо темпи розриву збережуться, то ліквідували його вдасться аж через 118 років! Експерти відзначають, що лише в Норвегії та Швеції заробітна плата не залежить від статі. І це вселяє надії та оптимізм на скорочення термінів такого передбачення.

Ознаки, за якими дискримінують жінок на робочому місці: через жіночу стать – 28%, материнство – 54%, пріоритетність сім'ї -35%, передпенсійний вік - майже 50%, неготовність їздити у відрядження - 18%, менші фізичні

можливості - майже 60% (Див. Л.Коваль. Березиня - не рабиня. Урядовий кур'єр, 11.11.2015 р.)

Саме в політиці спостерігається майже повна гендерна нерівність. За даними моніторингу «Жінки в національних парламентах» Україна посідає 117 із 142 місць у світі по представництву жінок у парламенті та 82 місце за кількістю посадовців в Уряді, що свідчить про недостатнє включення українських жінок у процеси ухвалення рішень на національному рівні.

За міжнародними нормами, держави, які не подолали 10% бар'єру присутності жінок у парламенті, вважаються країнами третього світу. В цьому аспекті Україна далеко не втекла: у складі Верховної Ради нинішньої каденції жінок всього 12%. В той же час, згідно з недавнім звітом Міжпарламентського Союзу, відсоток представництва жінок у парламентах : Руанда - 56% (найвища в світі!), Фінляндія – 43%, Афганістан - 27,7%, Польща 23,7%, в сенаті США 20 членів із 100 - жінки, гендерна рівновага в канадському Уряді.

Мабуть, найбільше гендерні стереотипи проявляються в побуті, в сімейних стосунках, які формуються під впливом традицій, установок, правил, звичаїв. І факти тут невтішні. Насильство щодо жінок та дівчат сьогодні вважається найбільш поширеним порушенням прав людини у світі. Експерти підраховали, що в Україні протягом 9 місяців 2015 року зареєстровано 77 898 звернень з приводу насильства в сім'ї, з них 88,7% - від жінок. Третина українських жінок, які потрапили до травматичних відділень лікарень, були жертвами насильства в сім'ї. Проте офіційні дані не відповідають реальності, бо жінки соромляться оприлюднювати факти, а в ряді випадків жінки не вважають себе жертвами насильства, тому що призвичаїлися до такого життя: «Б'є - значить любить» (М. Мороз - Говоріть про це вголос. - газета Експрес, 3 – 10.12.2015 р.).

Насильство може носити і інші форми :

- умисне позбавлення свободи, їжі, одягу та інших умов життя;
- ізоляція та утримування в обмеженому просторі;
- відмова надати медичну допомогу;
- сексуальний акт без згоди.

Не менш важливі економічні і психологічні насильства з боку чоловіків, як то:

- заборона працювати та отримувати прибутки;
- звинувачення жінки, яка знаходиться в декретній відпустці в тому, що вона є утриманкою;
- приниження значення роботи жінки, в т.ч. хатньої;
- словесні образи, погрози, приниження, залякування і т.ін.

На нашу думку, існують певні специфічні особливості стереотипних гендерних виявів серед населення малих міст і селищ, зокрема західних регіонів України. Справді, малі міста тут - особлива соціально-культурна ніша, особливий господарський уклад, особливий тип життєвих планів. Завдяки цим особливостям, соціальні стереотипи тут проявляються більш промовисто, рельєфніше, гостріше.

В науковій літературі існує безліч визначень поняття «мале місто». З нашої точки зору, найбільш вдалим, яке всебічно охоплює статус і функції малого міста, є наступне: «Мале місто - це відкрита соціокультурна система, в якій відбувається осмислена діяльність соціальних груп територіальної громади численністю до 50 тисяч осіб, що спрямована на забезпечення внутрішніх або зовнішніх функцій цього населеного пункту». Статистичні дані вказують, що на 2013 рік малі міста складають 81% від загальної кількості міст у державі. У малих містах мешкає близько 14% від загальної кількості населення країни та близько 20% від населення усіх міст. При цьому найбільше міст з кількістю мешканців 10 - 19,9 тисяч, отже, практично кожне друге місто є малим.

На сучасному етапі в малих містах і селищах міського типу склалися досить складні економічні і соціальні проблеми. Спад виробництва, дестабілізація соціально-економічного і фінансового положення в Україні ослабили економічну базу малих міст. При проведенні економічних реформ недостатньо враховувалась специфіка малих міст. Так, на базі одного-двох підприємств була сформована вузька спеціалізація виробництва, що привело до обмеженості вибору професії, і врешті, до закриття виробництва та вивільнення

великої кількості робітників, які не можуть знайти роботу. До служби зайнятості звертається значна частина жінок - біля 70% загальної кількості.

Якщо до цього додати відсутність будівництва житла і об'єктів інфраструктури, центрів культури та благоустрою міста, зазвичай плачевний стан ЖКХ (системи водо- енерго-, теплопостачання), низький рівень розвитку сфери соціальних послуг (освіта, медицина, торгівля, культура), то стають зрозумілими негативні, песимістичні настрої населення малих міст.

Все це породжує негативні демографічні процеси, певним чином підсилює, пробуджує до життя всілякі упередження і стереотипи в свідомості і поступках людей на кшталт знаменитого «добре там, де нас нема» як заклик до перемін.

В надії влаштуватися у великому місті, легко покидають рідне гніздо молоді люди. Важче приймають рішення шукати долю на ринку праці люди старшого віку. І тут важливо наголосити, що хоча жінки першими втрачають роботу, саме вони першими готові перевчатися, змінюватися, в чомусь втрачати і поступатись. В криваві епохи саме жінки беруть на себе відповідальність за виживання своїх родин і готові заради них із своїми численними дипломами працювати прибиральницями, доглядальницями, продавцями на ринках, «човниками» до інших країн, фронтовими волонтерами тощо. Згадаємо, як в роки Другої світової війни, особливо в селах, накинувши шлеї на свої тендітні плечі, жінки тягли тяжкі плужки і борони, знаходячи сили при цьому кепкувати над собою: «Я й кобила, я і бик, я і баба і мужик».

Не маючи можливості влаштуватися на внутрішньому ринку праці, люди, і в першу чергу жінки, прагнуть будь-якими шляхами, навіть нелегальними, проникнути за кордон, стаючи трудовими мігрантами.

За даними статистики, кількість трудових мігрантів України в світі оцінюється від 1,5 до 7 мільйонів чоловік. 10-14 % трудових мігрантів з України мають повну вищу освіту. Переважають мігранти з малих міст і сільської місцевості, серед них більше одружених. Середній вік - 30-50 років.

Зрозуміло, серед мотивів зовнішньої трудової міграції на першому місці є економічні, але певну роль відіграють і соціально-психологічні:

- дискомфорт від загальної політичної і економічної нестабільності;
- безперспективність і безправ'я мешканців сільської місцевості;
- рішучість і позитивний вибір знайомих тощо.

Активні учасники зовнішньої трудової міграції - громадяни західних регіонів України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Чернівецька області). Це пояснюється рядом причин. Ці області довгий час були і залишаються «праценадлишковими», межують з багатьма європейськими державами, користуються певними преференціями для українських мігрантів: етнічні (карта поляка, етнічний угорець); для мешканців прикордонних територій (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина); для сезонних працівників. Не слід відкидати і «суспільну моду» на міграцію, позитивний імідж трудового мігранта, історичний досвід заробітчанина на різних етапах міграції українців-західняків в США, Канаду, Австралію, країни Європи, збереження зв'язків і впливів української діаспори і родин за рубежем.

Зароблені гроші даються нелегко. Окрім окреслених форм діяльності заробітчанин-жінок, найбільш доступною для українських громадян є сфера сексуальної індустрії в легальному чи нелегальному варіантах. Шляхом обману, обіцянок працевлаштування, отримання освіти, заможного шлюбу, погроз жінки попадають у фінансову залежність, їх схиляють до заняття проституцією, або роботи в сексіндустрії. За даними опитування, проведеного неурядовою організацією «Ла Страда Україна» в 2001-2008 роках, на основі вибірки з 106 жінок, що були продані з України, встановлено, що 3% були молодшими 18 років.

За даними Посольства України, на 2008 рік в Греції, в Афінах і Салоніках перебували близько 3 тисяч, в Туреччині - майже 5 тисяч молодих українських жінок, які були втягнуті в легальну і нелегальну проституцію.

27.07.2015 року Державний департамент США оприлюднив традиційний щорічний звіт про торгівлю людьми у світі. Звіт характеризує Україну як «країну проходження транзиту та призначення для чоловіків жінок та дітей, яких піддають примусовій праці та сексуальній експлуатації». Жінок та дівчат в

зоні конфлікту АТО викрадають російські найманці, щоб згодом змусити до праці або надання сексуальних послуг.

До сфери послуг українок за кордоном додається і високооплачуване сурогатне материнство, виношування дітей на замовлення багатих бездітних сімей.

Отримані за кордоном зароблені кошти не можуть замінити батьківської любові і уваги, систематичного виховання. Вони породжують відчуття «легких грошей», легковажне відношення до життя, неробство, прирікають до утриманства, інфантильності.

Якщо хтось один з родини виїздить як зовнішній трудовий мігрант, що зазвичай так і відбувається, це часто приводить до сімейних драм, втрати сімейних цінностей, врешті до розпаду шлюбів. А це, в свою чергу веде до соціального сирітства, що може загрожувати створенню в нашому суспільстві «загубленого покоління», бо 93 % трудових мігрантів мають від одного до трьох дітей.

Зараз гендерні стереотипи, зазвичай, згадуються у зв'язку з дискримінацією за статевою ознакою. І це погано, бо створює неправильне уявлення про проблему. Біда стереотипів не в тому, що вони ведуть до неправильного сприйняття ролі і місця людини у суспільстві, тим самим забезпечуючи підґрунтя для дискримінації. Проблема набагато ширша. Психологічні дослідження показали, що не існує «чисто» чоловічої чи жіночої особистості. Все більше проникає в наукову і буденну свідомість думка про те, що стереотипи не є чимось природним, а створюються суспільством.

Гендерні стереотипи можуть змінюватися в залежності від соціальних, економічних чи політичних умов, але цей процес відбувається досить повільно, а інколи, як ми переконалися, і хворобливо. Зараз спостерігається тенденція ослаблення негативних гендерних стереотипів.

Література

1. Липпман У. Общественное мнение. – М., Ин-т фонда «Общественное мнение» - 2004. – 324 с.

2. Узнадзе Д.М. Экспериментальные основы психологии установки. – Тб, 1961.
3. Ухтомский А.А. доминанта. – Спб, «Питер», 2002.
4. Самсонов Р.М. Социальная психика и идеология. – Ереван, «Аястан», 1970. - 219 с.
5. Women in National Parlaments – Electronic Sowesc /http/ www ipu org/wmn.e/world hit/ oni/o 03.2015.
6. Масло Р.Є. Визначення поняття «мале місто». - Бізнесінформ № 10, 2014.
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/Торгівля_людьми.